

ПОСИЛАННЯ

1. Токарев С. Глухівський сотник Пилип Уманець / С. Токарев // Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць. – К.; Глухів, 2009. – Вип. 2. – С. 151–153.
2. Павленко С.О. Глухівський сотник Олексій Михайлович Туранський (? – 1716) / С.О. Павленко // Сіверщина в контексті історії України (Матеріали шостої науково-практичної конференції). – Суми, 2007. – С. 85–86.
3. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии: Материалы по истории заселения, землевладения и управления / А. Лазаревский. – К.: Типография К.Н. Милевского, 1893. – Т. 2. – Полк Нежинский – 522 с.
4. Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини: Енциклопедія / В.В. Кривошея. – К.: Стилюс, 2010. – 792 с.
5. Лукомский В.К. Малороссийский гербовник с рисунками Егора Нарбута. Репринтное издание / В.К. Лукомский, В.Л. Модзалевский. – К.: Либідь, 1993. – XXIX; 213; LXVIII; 12 с.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 51, оп. 3, спр. 758а, 100 арк.
7. Кривошея В.В. Українська козацька старшина. – Ч. 1. Реєстр урядників гетьманської адміністрації: Вид. 2-е, доповнене, уточнене і виправлене / В.В. Кривошея. – К., 2005. – 259 с.
8. Дядиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України в кінці XVII – на початку XVIII ст. / В.А. Дядиченко – К.: Видавництво АН УРСР, 1959. – 532 с.
9. Василенко Н. Генеральное следствие о маентностях Нежинского полка 1729–1730 г. / Н. Василенко – Чернигов: Типография губернского земства, 1901. – XXX; IX; 417 с.
10. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 2502, 31 арк.
11. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов: Черниговская земская типография, 1873. – Т. 7. – Уезды: Стародубский, Мглинский, Новозыбковский, Глуховский и Нежинский. – 436 с.
12. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 1514, 3 арк.
13. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 170, 3 арк.
14. Васильева О.О. Гетьманські дворяни й слуги наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст. / О.О. Васильева // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2012. – Вип. 66. – С. 44–49.
15. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 569, 3 арк.
16. Держархів Сумської області, ф. 684, оп. 1, спр. 1, 47 арк.
17. Ханенко М. Діаріуш або журнал / М. Ханенко // Київська старовина. – 1993. – № 6. – С. 21–47.
18. Борзаківський П. Журнал / П. Борзаківський, П. Ладинський // Київська старовина. – 1994. – № 3. – С. 17–48.
19. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 2106, 15 арк.
20. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 1005, 2 арк.
21. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 1261, 1 арк.
22. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 1322, 4 арк.
23. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 1792, 3 арк.
24. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 2136, 4 арк.
25. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 2478, 3 арк.
26. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 2420, 4 арк. 2, 3.
27. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717–1767 гг.) / [под ред. А. Лазаревского]. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1895. – Ч. II (1726–1729 гг.). – II; 342 с.

Токарев С.А. Глуховский сотенный старшина Федор Омелянович

В статье освещен жизненный путь Федора Омеляновича, его происхождение, карьера в составе казацкой старшины Глуховской сотни Нежинского полка, служебные обязанности, административная деятельность и имущественное положение.

Ключевые слова: Федор Омелянович, Нежинский полк, Глуховская сотня, сотенный старшина, Генеральная войсковая канцелярия.

Tokarev S.A. The Hlukhiv country's cossack petty officer Fedir Omel'ianovych

The vital way of Fedir Omel'yanovych, his origin, career in composition of cossack petty officer of Hlukhiv country of Nizhyn regiment, official duties, administrative activity and property position is lighted up in the article.

Key words: Fedir Omel'ianovych, Nizhyn regiment, Hlukhiv country, country's cossack petty officers, General military office.

15.03.2017 р.

J

УДК 94(477):621.73 «16/17»

С.В. Щербина

КОВАЛЬСЬКІ ЦЕХИ ПІВНІЧНОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII–XVIII СТ.

Стаття присвячена розвитку металообробних ремесел на території Північного Лівобережжя у другій половині XVII–XVIII ст. На прикладі ковальських цехів проаналізовано законодавчу базу, висвітлено традиції, права та обов'язки ремісничих корпорацій.

Ключові слова: Північне Лівобережжя, ремесло, цех, коваль.

На сучасному етапі розвитку історичної науки особливого значення набувають дослідження окремих галузей ремесла і цехових корпорацій, що існували в українських містах протягом XVII–XVIII ст. і значною мірою впливали на розвиток промислового виробництва, культуру й побут міщанської верстви. Відтак актуальність теми відзначається необхідністю комплексного осмислення регіональної специфіки та галузевої структури цехового виробництва.

Детальний аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що проблема розвитку ковальського ремесла на території Північного Лівобережжя у XVII–XVIII ст. досі не була предметом спеціального дослідження, хоча окремі її аспекти знайшли відображення у працях вітчизняних істориків. Цікаві спостереження щодо тенденцій історичного розвитку ковальської справи містить монографія С. Боньковської. Вона дослідила осередки ковальства на території України, визначила особливості організації виробництва та підкреслила важливість наявності сировинної бази для успішного функціонування ковальських об'єднань [1]. У контексті вивчення зброярства Д. Тоїчкін дослідив особливості функціонування та організації ковальських цехів, визначив специфіку зброярської справи та шабельництва [2; 3; 4]. Проте загалом обрана нами дослідницька проблема відображена у науковій літературі лише фрагментарно. Всебічний аналіз масиву джерел та літератури дозволив з'ясувати тенденції розвитку металообробних ремесел, простежити форми організації ремісників та виявити його регіональні особливості.

Розвиток ремесла у другій половині XVII–XVIII ст. характеризувався зростанням спеціалізації та поглибленням поділу праці. Так, якщо у першій половині XVII ст. у містах України було зафіксовано близько 270 ремісничих спеціальностей, то наприкінці XVIII ст. кількість їх зросла до 300 [5, с. 154]. У невеличких містечках Північного Лівобережжя, де ремесло було менш розвинуте, процес виокремлення окремих спеціальностей у професійні цехи відбувався більш повільно, ремесло поєднувалось із заняттям сільським господарством, відтак сезонність негативно позначалась на його активності. Достатньо високі вимоги, зростання конкуренції та необхідність володіння певними техніками призводили до поглиблення спеціалізації у середовищі ремісників-ковалів. Так у другій половині XVII ст. нараховувалося близько 25 металообробних спеціальностей [2, с. 124].

Найпоширенішим ремеслом по обробці металу було ковальство. В епоху середньовіччя ковалі займалися виробництвом залізних виробів шляхом гарячого і холодного кування на ковадлі. Термін «ковальство» об'єднував ремісників різних спеціалізацій, які виконували роботи, пов'язані з обробіткою чорних та кольорових металів. Вони виготовляли й ремонтували сільськогосподарський реманент і металеві вироби, котрі використовувались місцевими мешканцями у повсякденному житті.

Як зазначив ієромонах і епіграміст Климентій Зіновійв,
«Без ковала отнюд невозможно прожит.

Поневаж потребует его всякъ человекъ:
не токмо тепер але ізъ стародавнихъ век.

І не тылко богатый, але и убогий:
просит о роботу чего треба люд многий.

І наичастии ковала кождый требоват будетъ:

а як колвекъ безъ иныхъ ремесниковъ пробу-
детъ» [6, с. 154–155].

У XVII – на початку XVIII ст. більшість ковалів, які мешкали у містах Північного Лівобережжя, об'єднувалися у цехи з метою захисту власних професійних інтересів та контролю належної якості та кількості виробів. Асортимент ковальської продукції відповідав характерові і територіальним особливостям місцевого господарства [1, с. 22]. Ковалі виготовляли лемеші, чересла, борони, підкови, сокири, лопати, окувували колеса. Крім того, у містах ремісники-ковалі виготовлювали ланцюги для брам і мостів, залізні обручі для гармат, підставки для рушниць, клини для копання колодязів, залізні пута для коней, різні види зброї, ковані брами та ін. На думку С. Боньковської, роль ковальської справи у металообробному виробництві слід визначати не лише за кінцевим продуктом, а й у залученні технологій та інструментарію ковалів. Так, ковальські технологічні прийоми використовували мечники, цвяхарі, слюсарі, зброярі, бляхарі та ін. Майстри-каретники запозичували ковальський інструментарій – ковадло, кувалду, кліщі, лом, ковальський міх та ін. [1, с. 15].

Ремісники, які займалися обробкою і виготовленням предметів з олова, називались конвісарями, а з міді – людвисарями. На території Північного Лівобережжя найбільшими центрами людвисарства були Стародуб, Новгород-Сіверський та Глухів [7, с. 210]. Крім виготовлення казанів та посуду, людвисари займалися відливанням дзвонів і гармат, що вимагало чималих коштів та високої професійної майстерності, причому сировина здебільшого завозилась із-за кордону. На відміну від Правобережної України, на Північному Лівобережжі у XVII–XVIII ст. окремих цехів людвисарів не було, а ремісники цієї спеціальності здебільшого входили до об'єднаних ковальських корпорацій [8, с. 7].

Окрема група спеціальностей була пов'язана з виготовленням зброї. Цим займалися, зокрема, рушникарі, шабельники, стрільники, ядерники, пикорізи, мечники та пушкарі [7, с. 211]. Виробництво зброї було розрахо-

ване на ринок, до того ж складність виробництва, специфіка технологічного процесу зумовлювали концентрацію зброярських майстерень у містах [3, с. 124]. У XVII–XVIII ст. пушкарі, яких інколи називали ковалями через спільні методи роботи, входили до об'єднаних ковальських цехів [7, с. 209–210]. Специфіка зброярської справи Чернігова полягала у тому, що ремісники виготовлювали водночас рушниці й шаблі, що не було характерним для більшості українських міст [3, с. 132].

Зважаючи на значні потреби населення у продукції металообробки, ремісники-ковалі працювали практично у всіх містах і містечках Північного Лівобережжя. Серед ремісничих професій ковальство займало чільне місце, про що свідчить значна чисельність ремісників у регіоні. У Ніжині в 1634 р. налічувалось 42 ковалі [9, с. 317]. За Переписними книгами 1666 р., у Батурині з 58 ремісничих дворів у 10 мешкали ковалі [10, с. 96]. Вирішальним фактором для успішного функціонування ковальських цехів була наявність місцевої сировинної бази. Відповідно до статутів корпорації мали право закуповувати сировину лише на міському ринку. У XVII–XVIII ст. основним джерелом забезпечення залізом були невеликі рудні [1, с. 21].

Ковалі часом об'єднувались з ремісниками споріднених спеціальностей. Так, у містах Північного Лівобережжя у другій половині XVII–XVIII ст. існували ковальсько-слюсарські, ковальсько-бондарські цехи [1, с. 13]. У Коропі «цех ковалський застари по ремеслу того цеху котлярей и ковалей содержится» [11, арк. 3]. До Ніжинського ковальського цеху входили ковалі, слюсарі, замочники, котлярі, шабельники, золотарі, столярі, римарі [9, с. 318].

У Чернігові ремісники металообробних галузей мешкали у 7 дворах, причому 2 зброярі сплачували досить високий податок, що свідчило про їхню заможність [3, с. 132]. У 1670 р. до об'єднаної ковальської корпорації міста входили «ковали, слюсарі, димари, мечники, котлярі, золотники, конвисарі, римарі, токари, шкляри, стельмахи, колесники и тартичники» [12, арк. 12]. У другій половині XVIII ст. у Чернігові цех котлярський і конвісарський налічував 8 майстрів і 13 підмайстрів ковалів, слюсарів та котлярів [13, с. 1]. Цех мав власний двір, «знамя гродетуровое, мордоревоє, на коєм написан образ, на одной стороне Покрова Богородицы, на другой Благовещенія», за цешку слугував залізний молоточок [14, с. 302–303].

Рівень кваліфікації й майстерності ковалів забезпечувався тривалою підготовкою. Так, учнівство в ковальському цеху Коропа тривало від трьох до п'яти років. Наприклад, 25 грудня 1789 р. учня П. Третьякова «при свидетелю его матери договорено на чотири года» [11, арк. 19]. Термін учнівства чітко прописувався у цеховій книзі. Після «визволки» підмайстер у ковальсько-котлярському цеху Коропа мав право отримувати прибуток від продажу виробів. Так, у котляра «целой год по осми рублей получают доход, от казана нового по две копейки, а от старого по одной копейке», у коваля «пол года по два рубля и всякая седмице работать для себе день

среду на майстерском коште, кроме железа» [11, арк. 19].

Вступити до корпорації могли достатньо заможні люди. У Козелецькому ковальському цеху вступний внесок наприкінці XVIII ст. становив «10 рублей и напиту за шестдесят копеек» [15, арк. 5 зв]. Якщо ремісник не мав таких коштів, тому спочатку сплачував частину, решту записували у борг, який сплачувався поступово. Так, 17 жовтня 1779 р. К. Журавель «поєднал цех ковальський козелецький за цену 10 рублей, с котрих денег уплатил 5 рублей» [15, арк. 5 зв]. У ковальському об'єднанні Коропа до цехової скриньки у XVIII ст. вносили 5 крб. Діти майстрів «по смерти или за жизни» батьків, «когда виучатся ремесла то повинни будут визвольного дать рубль для запису в реестр» та сплатити символічні кошти цехмістру, старшому брату, ключнику, писарю й молодшому брату. Котлярі, на відміну від ковалів, сплачували більшу суму – «сем рублей с полтиною, воску четири фунти, ладану два фунти» [11, арк. 3–4].

У цехових статутах ковалів приділялась увага контролю за якістю виробів та прописувались норми, які б унеможливили зловживання. Ремісники суворо стежили за дотриманням норм корпоративної етики, які передбачали заборону брати чужу роботу та передавати замовлення. За порушення правил у Коропському ковальському цеху ремісник мав «штраф в цех дать воску фунт, ладану пол фунта, да для общества вина на пятьдесят копеек» [11, арк. 4 зв.]. Члени цеху визначали ціни на ковальські вироби, які не дозволялося завищувати, та дні, коли дозволялося працювати. За цеховим регламентом заборонялося здійснювати будь-які роботи у дні церковних свят, цей час ремісники мали б присвячувати відвіданню церкви та урочистим зібранням у цеховому домі. Коропські ковалі «ровно как в господние праздники, так и в високоторжественные государственные дни котлярских и ковальских работ не делать», а «бить цехмистру и братии в церкви на всенощном бдении и на литургии на молебствии» [11, арк. 5 зв].

Об'єднання ковалів брали безпосередню участь в охороні й обороні міста і становили окрему бойову одиницю міського ополчення. У Ніжині до неї належали, зокрема, 8 «пушкарів міських», серед яких були 1 коваль, 1 котляр і 2 слюсарі [3, с. 135]. Ковальська корпорація Коропа на чолі з С. Котляром на початку XVIII ст. брала активну участь у постачанні козацького війська зброєю та боєприпасами [16, с. 356]. Важливе місце серед обов'язків ковальських цехів посідала протипожежна охорона. Члени цеху були зобов'язані з'являтися на місце пожежі з усім необхідним інструментарієм. Наприклад, у Чернігові ковальський цех повинен був мати «2 бочки з водою, по 2 вил, по 2 шкіряні відра, по 1 бочці, по 1 гаку, по 1 щиту, по 1 драбині» [17, с. 428].

Підпорядкованість ковальських цехів не була чітко визначеною, що викликало численні конфліктні ситуації. Зазвичай слюсарські, ковальські й музичні корпорації перебували під протекцією полкової адміністрації, що викликало обурення і невдоволення магістратів чи ратуш. У 1732 р. ніжинський війт П. Тернавіот скаржився на те, що

козацька старшина взяла під свою протекцію ремісничі цехи ковалів і музик. Ніжинські міщани у Наказі своєму депутату, обраному до складу Уложеної Комісії 1767 р., прохали, «чтоб в силу привилегий и высочайших грамот все в городе ремесленные люди ... в том числе и ... цехи ковальские и музыкальные, теслы, столяры и тершичники были-б под ведением магистратским и под правом магдебургским», бо фактично під владою магістрату перебували лише цехи «кравецкий, шевский, ткацкий, гончарский, калачницкий и різницкий; а два цеха, як то: ковальский і музичний, також теслы, стельмахи, столяры и шершичники, полковая нежинская канцелярия ... от відомства магистратского и от права магдебурскаго отлучила и содержит тех всех, також и многих других цехов ремесленных людей, кушнеров, кравцов, шевцов прочих под своею командою, называет козаками и судит правом статутным» [18, с. 37–38].

У другій половині XVII–XVIII ст. ремісничі корпорації Північного Лівобережжя переймалися підтримкою церкви, членів цеху та їхніх родин, допомогою бідним і знедоленим. Добродійність була важливою складовою життєдіяльності ковальських ремісничих цехів, що декларувалося в документах, які надавали право на заснування ремісничих корпорацій. Так, у грамотах та універсалах зазначалось, що важливою мотивацією для створення цехів було «абы была помоч в обрядах церкви Божией и розширене хвалы святой при их оферы чинилась», «видечи немалую оскудность в церкви», «взявши себе звичай з великих городов подлеглых и пожитечных Божой церкви» [19, с. 246]. В універсалі 1677 р., яким було законодавчо закріплено організацію у Стародубі ковальського цеху, підкреслювалось на необхідності «в свецах и в складци на потребу церковную грошовой в дому божом Рождества Пресвятой Богородицы учинити» [20, арк. 3]. Надаючи дозвіл у 1687 р. на об'єднання ковалів, бондарів та римарів у містечку Літках «в едином братстве и в едином цеху», наголошувалось на необхідності «пильно мети о церкви Божой и о украшении ей» [21, арк. 1]. Подібна благодійницька діяльність надавала цехмістру право голосу у вирішенні приходських справ. Допомога церкві полягала у постачанні свічок і ладану, фінансуванні ремонтних робіт, придбанні ікон та церковного начиння. Основним джерелом фінансування благодійницької допомоги була цехова скринька, яка поповнювалась вступними і членськими внесками, штрафами, прибутками від продажу цехового майна та канунів. У ковальському цеху містечка Літок у випадку серйозної сварки між членами цеху підбурювач конфлікту «повинен будет до скринки братерской дати фунт воску и четвертку ладану» [21, арк. 1]. Ковальський цех м. Коропа у другій половині XVIII ст. частину прибутку з кануну спрямовував на підтримку та «строение погорелых и обнищалих церквей и монастырей» [11, арк. 4 зв].

Цех виконував функцію соціального захисту своїх членів. Розгалужений механізм корпоративної взаємодопомоги був спрямований на недопущення збідніння окремих членів цеху, для чого організували допомогу у вигляді грошових пожертв, позик та надання певних пільг. Одним з

напрямів благодійницької діяльності всередині ремісничих корпорацій була соціальна за своєю природою допомога родинам померлих членів цеху, яка насамперед полягала у безпосередній організації похорону та фінансовій підтримці родини небіжчика. Для цих випадків кожен цех мусив мати мари, покліт з сукном (покривало) та великі свічки, які коштували достатньо дорого. У грамоті цеху ковалів, бондарів і римарів м. Літок від 1687 р. говорилось, щоб ремісники «были з собою в едином братстве, и в едином цеху и абы таковий порядок межи собою заховали, яковий везде заховуется» та «о инших учинках добрых и милосердных не занедбанье» [21, арк. 1]. Крім того цех зобов'язувався «мети баченье на нищих и уломных, ведлуг промощения своего, болезнующих зась межи собою братію, должны суть посещати, а преставшихся о госпде до гроба з належным порядком, сполне все, запроважати» [22, с. 213].

Значна чисельність партачів-ковалів призводила до зростання конкуренції, а з іншого боку – давала позацеховим ремісникам шанс займатися ковальською справою після сплати до цехової скриньки певної суми. Так, ковалям з навколишніх сіл приписом сотенної Любецької канцелярії від 1748 р. заборонялось займатися ремеслом у місті – «неторговани з околичних сел и деревень без ведома» [23, арк. 4]. Місцева влада Чернігова також боронила інтереси ковальського цеху, надаючи ремісникам оборонні універсали. В універсалі П. Полуботка від 28 листопада 1718 р. зазначалось: «всяких желюзного и прочного ремесла ремесленников ... здавна до цеху ковальского принадлежных в две мили коло Чернигова обретающихся хоч би под чїими ни будут зоставали протекціями (опроч козаков ремесников) до поеднання цеху и до отдаваня належитой цеховой повинности притягати, а нецехових по сторонам и под протекціями ремесло оправующих постерегать и належную з них взимати повинность противних зась заграбляти моцею своею цехового права» [12, арк. 14]. У Літках у 1770 р. з «прихожих» ковалів, бондарів, і римарів, які ще не встигли вступити до цеху, але виявили намір «роботу кому робити», брали по півфунта воску. Ремісників зазначених спеціальностей, які прибули до містечка з інших населених пунктів у торгових справах, зобов'язували «под утратою своею немалою обвестися» старшому цеховому братові й місцевому цехмістру [22, с. 214]. Подібні об'єднання сільських і міських ремісників на Чернігівщині були досить поширеною практикою, і саме у такий спосіб розв'язувалось питання конкуренції між партачами та цеховими ремісниками.

Ковальське ремесло на території Північного Лівобережжя у другій половині XVII–XVIII ст. здебільшого розвивалось у рамках цехової організації, характерними рисами якої були високий рівень фахової підготовки спеціалістів та виготовлення конкурентноспроможної продукції не лише для задоволення місцевих потреб, а й на ринок.

ПОСИЛАННЯ

1. Боньковська С.М. Ковальство на Україні (XIX – початок XX ст.) / С.М. Боньковська. – К.: Наукова думка, 1991. – 112 с.
2. Тоїчкін Д. Українська козацька шабля XVII – XVIII ст.: мор-

фологічні типи й осередки виробництва / Д. Тоїчкін // Військово-історичний альманах. – К., 2006. – № 2. – С. 104–138.

3. Тоїчкін Д.В. Козацька шабля XVII – XVIII ст.: історико-зброєзнавче дослідження / Д.В. Тоїчкін. – К.: Видавничий дім «Стіло-с». – 2007. – 368 с.
4. Тоїчкін Д.В. З історії шаблі в Україні / Д.В. Тоїчкін // Український історичний журнал. – 2002. – № 4. – С. 81–94.
5. Економічна історія України: підручник / [за загальною редакцією Б.Д. Лановика]. – К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2004. – 456 с.
6. Зіновійв Климентій. Вірші. Приповісті посполиті / Климентій Зіновійв; [підготовка тексту І.П. Чепіги]. – К.: Наукова думка, 1971. – 392 с.
7. Баран-Бутович С. Людвисарські вироби XVII–XVIII ст. у Чернігівському державному музеї (гармати і дзвони) / С. Баран-Бутович. – Чернігів, 1930. – 16 с.
8. Історик Олена Компан. Матеріали до біографії / [упорядник Я. Компан]. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 532 с.
9. Єршов А. Ніжинські цехи в першій половині XVII ст. / А. Єршов // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали [під редакцією М. Грушевського]. – К., 1928. – С. 315–318.
10. Романовський В.О. Сільське і міське населення Лівобережної України в 60-х роках XVII ст. / В.О. Романовський // Народна творчість та етнографія. – 1958. – № 3. – С. 89–109.
11. Чернігівський історичний музей імені В.В. Тарновського (далі ЧІМ). – Інв. № Ал 510/14. – 73 арк.
12. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ), ф. II, спр. 22907, 43 арк.
13. Ковалевский А. Цехи в г. Чернигове в конце прошлого столетия / А. Ковалевский // Черниговские губернские ведомости. – 1896. – № 726. – Часть неофициальная. – 2 марта. – С. 1–2.
14. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малья России, из частей коей оное наместничество составлено / А. Шафонский. – К.: Университетская типография, 1851. – 697 с.
15. ЧІМ. – Інв. № Ал 510/13. – 54 арк.
16. История городов и сел Украинской ССР: Черниговская область / [глава редколлегии П.Т. Тронько]. – К.: Главная редакция УСЭ, 1985. – 814 с.
17. Багалеї Д. Магдебурське право на Лівобічній Україні / Д. Багалеї // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. – Л.: Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1904. – Ч. 2. – С. 387–442.
18. Наказы от городов Малороссийской губернии // Сборник императорского Русского исторического общества. – СПб.: Типография Главного Управления уделов, 1914. – Т. 144. – С. 3–133.
19. Ефименко А. Южно-русские братства / А. Ефименко // Южная Русь: Очерки, исследования и заметки / А. Ефименко. – СПб.: Книгопечатня Шмидт, 1905. – Т. 1 – С. 200–309.
20. ІР НБУВ, ф. II, спр. 18325, 38 арк.
21. ІР НБУВ, ф. II, спр. 168, 1 арк.
22. Клименко П. Матеріали до історії цехів м. Літок на Чернігівщині / П. Клименко // Записки історико-філологічного відділу УАН. – К., 1928. – Кн. XVIII. – С. 211–223.
23. ІР НБУВ, ф. 10, спр. 10507, 4 арк.

Щербина С.В. Кузнечные цехи Северного Ловобережья во второй половине XVII–XVIII вв.

Статья посвящена развитию металлообрабатывающих ремесел на территории Северного Ловобережья во второй половине XVII–XVIII вв. На примере кузнечных цехов проанализирована законодательная база, раскрыты традиции, права и обязанности ремесленных корпораций.

Ключевые слова: Северное Ловобережье, ремесло, цех, кузнец.

Scherbyna S.V. Blacksmith's guilds on the Northern Left-bank Ukraine in the second half of the XVII – XVIII centuries

The article is devoted to the history of metalworking crafts on the territory of the Northern Left-bank Ukraine in the second half of XVII – XVIII centuries. Based on the example of the blacksmith's guilds, traditions, rights and duties of craft corporations are described and their legislative base is analysed.

Key words: Northern Left-bank Ukraine, craft, guild, blacksmith.

01.03.2017 р.

j